

<http://dx.doi.org/10.26450/jshsr.1974>

Dr. Savaş YILDIZ
Turizm Rehberi / TÜRKİYE

Citation: Yıldız, S. (2020). Tarımsal girişimcilerin karşılaştıkları problemlerin çözümünde tarımsal kooperatiflerin rolü. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 7(57), 2184-2199.

TARIMSAL GİRİŞİMCİLERİN KARŞILAŞTIKLARI PROBLEMLERİN ÇÖZÜMÜNDE TARIMSAL KOOPERATİFLERİN ROLÜ

ÖZET

Tarımsal kooperatiflerin kuruluş amaçları tarım sektöründe faaliyet gösteren özellikle küçük ve orta ölçekli işletmelerin tek başlarına üstesinden gelemeyecekleri problemleri birlikte çözme anlayışına dayanmaktadır. Tarımsal girişimciler de girişimcilik sürecinde çeşitli finans, pazarlama, yönetim, insan kaynakları konularında çeşitli problemlerle karşı karşıya kalmaktadır. Çalışma, tarımsal girişimcilerin tek başlarına aşmakta zorlandıkları problemlerin aşılmasında tarımsal kooperatiflerin etkisini araştırmayı amaçlamaktadır. Tarımsal kooperatiflerin kuruluş amaçları, faaliyetleri ve üyeleri açısından faydaları dikkate alındığında tarımsal girişimcilerin karşılaştıkları problemleri çözüme kavuşturma noktasında tarımsal kooperatiflerin olumlu yönde katkı sağladığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Kooperatif, tarımsal kooperatif, tarımsal girişimci

THE ROLE OF AGRICULTURAL COOPERATIVES IN THE SOLUTION OF PROBLEMS THAT AGRICULTURAL ENTREPRENEURS ENCOUNTER

ABSTRACT

The establishment objectives of agricultural cooperatives are based on the understanding of solving the problems by being unity that small and medium-sized enterprises operating in the agricultural sector cannot overcome alone. Agricultural entrepreneurs also face various problems about finance, marketing, management and human resources issues, in the course of the entrepreneurship process. The study aims to investigate the effect of agricultural cooperatives in overcoming the problems that agricultural entrepreneurs have difficulty in solving on their own. Considerin the establishment objectives, activities and benefits for their members of agricultural cooperatives, it is concluded that agricultural cooperatives contribute positively to resolving the problems faced by agricultural entrepreneurs.

Keywords: Cooperative, agricultural cooperative, agricultural entrepreneur

1. GİRİŞ

Faaliyet gösterdiği veya göstereceği sektör hangisi olursa olsun girişimcilik sürecinde girişimciler çeşitli problemlerle karşılaşmaktadır. Tarımsal girişimcilerin de girişimlerini hayata geçirebilmeleri için aşmaları gereken problemlerin varlığı söz konusudur. Bu problemleri aşma konusunda bazı girişimcilerin öz kaynakları, bilgisi ve tecrübesi yeterli olurken bazı girişimciler dış kaynak kullanımına yönelmektedir. Tarımsal girişimcilerin bireysel olarak (tarımsal kooperatife üye olmaksızın) dış kaynak kullanımlarında ise kırsal bölgelerde faaliyet gösteriyor olmanın getirdiği bazı dezavantajlar onların dış kaynak kullanımında zorluklar yaşamalarında etkili olmaktadır. Örneğin, teminat gösterememe veya faizlerin yüksek olmasından dolayı bankalardan kredi almakta zorlanmaktadır. Bu noktada tarımsal kooperatiflerin tarımsal girişimcilerin girişimcilik sürecinde karşılaştıkları problemleri aşmalarında herhangi bir etkiye sahip olup olmadığı sorusu akla gelmektedir. Literatürde yer alan çalışmalarda tarımsal girişimcilerin karşılaştıkları problemler genellikle finans, pazarlama, insan kaynakları ve yönetim konularında ortaya çıkmaktadır. Çalışma, tarımsal girişimcilerin bireysel olarak aşmakta zorluk çektikleri hatta aşamadıkları problemleri aşmalarında tarımsal kooperatiflerin etkisini araştırmaya yöneliktir.

2. KOOPERATİF KAVRAMI VE İLKELERİ

“Bir elin nesi var, iki elin sesi var”, “Birlikten kuvvet doğar”, “Nerede birlik orada dirlik”, “Baş başa vermeyince taş yerden kalkmaz” gibi atasözleri aslında kooperatiflerin felsefesini tanımlamak için yeterlidir. Kooperatifin temelinde dayanışma, yardımlaşma, iş başarma amacı ile insanların çeşitli alanlarda ve çeşitli isimler altında birlik olmaları yatmaktadır. Bu nedenle kooperatif, gerek üretici olsun gerek tüketici olsun, insanların bireysel olarak aşmakta zorluk çektiği sıkıntıları aşmaları için maddi ve manevi güçlerini birleştirdikleri bir dayanışma aracı olarak ortaya çıkmaktadır. Türkçede, “ortaklarının her türlü gereksinimlerini uygun koşullarla elde etmelerini sağlamak için kurulan, kâr amacı gütmeyen kurum” için kullanılan “kooperatif” kavramı (www.sozluk.gov.tr), Fransızcada “coopérative”, İngilizcede “cooperative” olarak kullanılmaktadır.

Literatürde kooperatif ile ilgili en sık karşılaşılan tanımlardan birisi Uluslararası Kooperatifler Birliği (ICA) tarafından yapılmıştır. ICA kooperatifi; “Müşterek sahip olunan ve demokratik olarak kontrol edilen bir işletme yoluyla, ortak ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını ve arzularını karşılamak için gönüllü olarak bir araya gelmiş kişilerin oluşturduğu özerk birliktir.” olarak tanımlanmıştır (Duguid, Durutaş & Wodzicki, 2015: 27). 1163 Sayılı Kooperatifler Kanununun 1. Maddesi’nde kooperatifi;

“Tüzel kişiliği haiz olmak üzere ortaklarının belirli ekonomik menfaatlerini ve özellikle meslek veya geçimlerine ait ihtiyaçlarını işgücü ve parasal katkılarıyla karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet suretiyle sağlayıp korumak amacıyla gerçek ve tüzel kişiler tarafından kurulan değişir ortaklı ve değişir sermayeli ortaklıklardır” şeklinde tanımlanmıştır (1163 Sayılı Kooperatif Kanunu).

Uluslararası Çalışma Örgütü’nün,

“Gelişmekte Olan Ülkelerin Ekonomik ve Sosyal Kalkınmasında Kooperatiflerin Rolü” başlıklı Tavsiye Kararında kooperatif; *“Demokratik yollarla kontrol edilen bir örgütün kurulması, gereken sermayeye adil katkı sağlanması ve üyelerin aktif olarak katıldığı girişimin riskleri ve faydalarının adil paylaşımına göre kabul edilmesi yoluyla, ortak bir amaca ulaşmak için gönüllü olarak bir araya gelen kişilerin kurduğu birlik”* şeklinde ifade edilmiştir (Ayanoğlu, 2012: 3).

Kooperatifçiliğe ilişkin ilkelerle birlikte gelen yenilikler kooperatif tanımlamasında da kendini göstermiştir. Buna göre kooperatif; “Ortak ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlar ve istekleri müşterek sahip olunan ve demokratik olarak kontrol edilen bir işletme yoluyla karşılamak üzere gönüllü olarak bir araya gelen insanların oluşturduğu özerk bir teşkilattır.” Bu tanıma göre kendi kendine yardım etmek, kendi kendine sorumlu olmak, eşitlik, adalet, demokrasi, dürüstlük ve dayanışma gibi unsurlar kooperatiflerin temel değerlerini oluşturmaktadır (www.ica.coop). Uluslararası Kooperatifleri Birliği tarafından 1995 yılında İngiltere’nin Manchester şehrinde 20-23 Eylül tarihleri arasında yapılmış olan 31. kongresinde kooperatifçilik ilkeleri yeniden belirlenmiştir (Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 2019). Buna göre kooperatifçilik ilkeleri şunlardır (Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 2017: 18):

1. *Gönüllü ve Herkese Açık Olma İlkesi:* Cinsiyet, ırk, sosyal statü, politik veya dini aidiyet unsurları dikkate alınmaksızın üye olmanın sorumluluğunu almaya gönüllü olan herkese açıktır.
2. *Ortağın Ekonomik Katılım İlkesi:* Katılım aşamasında ortaklar sınırlı bir bedel ödemek suretiyle kooperatife ortak olmaktadır. Kooperatif sermayesine, ortakların katılımı adil bir biçimde olmakta ve sermaye de demokratik bir biçimde yönetilmektedir. Ortaklar tarafından ödenen bu bedeller ortak çıkarlar doğrultusunda kullanılmaktadır. Sözleşme hükümleri çerçevesinde ortakların kooperatif kasasını kontrol etme hakkı mevcuttur.
3. *Ortakların Ekonomik Denetim İlkesi:* Kooperatifler, politikalarının oluşturulmasında ve karar alınmasında ortakların katılım esas alınan, demokratik kuruluşlardır. Ortaklar tarafından seçilen temsilci ortaklara karşı sorumludur. Ortakların oy hakkı, birim düzeydeki kooperatif kuruluşlarında eşit iken diğer düzeydeki kooperatif kuruluşlarında oy hakkı demokratik bir yaklaşım ile düzenlenmektedir.
4. *Özerklik ve Bağımsızlık İlkesi:* Ortakları tarafından özerk ve bağımsız olarak yönetilen kooperatifler, diğer resmi ve/veya kurum ve/veya kuruluşlar ile yapılacak anlaşmalarda kooperatifler ortakların demokratik yönetim hakkını ve özerkliğini koruyacak biçimde bu anlaşmaları gerçekleştirmektedir.

5. *Eğitim, Öğrenim ve Bilgilendirme İlkesi*: Bu ilke kooperatiflerin ortaklarına ve seçilmiş olan temsilcilerine, yöneticilerine ve çalışanlarına kooperatifin gelişimine katkıda bulunabilmeleri amacıyla eğitim ve öğretim imkânı sağlanması ile ilgilidir. Kooperatifler aynı zamanda kamuoyunu işbirliği biçimi ve faydaları konusunda bilgilendirmektedirler.
6. *Kooperatifler Arası İş Birliği İlkesi*: Bu ilke, ortakların kooperatif faaliyetlerini daha iyi ve verimli bir hale getirebilmek amacıyla yerel, bölgesel ulusal ve uluslararası birlikler kurmaları ile ilişkilidir.
7. *Toplumsal Sorumluluk İlkesi*: Kooperatifler, faaliyet alanları ve yaptıkları çalışmalarda topluma karşı sorumluluk bilincini yitirmeden gerçekleştirmektedirler.

3. DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE KOOPERATİFÇİLİĞİN GELİŞİMİ

Modern anlamda kooperatif örgütlenmeleri, Sanayi Devrimi'nden sonra geçim ve çalışma koşullarından kaynaklanan sorunların artması üzerine işçi sınıfının söz konusu bu sıkıntılarını birlikte çözmek için yeni yeni dayanışma ve karşılıklı yardımlaşma arayışına girmeleri neticesinde ortaya çıkmıştır. Kooperatiflerin geçmişi Avrupa'da 19. yüzyılın ortalarına, Kuzey Amerika ve Okyanusya'da 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar uzanmaktadır. Avrupa ülkelerinden Fransa'da ilk kooperatifin 1831 yılında marangozlar tarafından kurulmasından dört yıl sonra 1835 yılında ilk tüketim kooperatifi Lyon kentinde kurulmuştur. 1844 yılında İngiltere'de "Rochdale Öncüleri" olarak bilinen 28 dokuma işçisinin sonradan kooperatifçiliğin ilkeleri olarak benimsenen kuralları uygulanan kurallar çerçevesinde ilk tüketim kooperatifini kurmuşlardır. Almanya'da, "esnaf hammadde alım kooperatifi" ilk kooperatif olarak 1849 yılında kurulmuştur. 1850 yılında da "esnaf kredi kooperatifi" hayata geçirilmiştir. 1847 yılında hasadın oldukça düşük olması çiftçilerin zarar etmelerine ve borçlarını ödeyememelerine dolayısıyla zor duruma düşmelerine neden olmuştur. Çiftçilerin düştükleri bu zor durum nedeniyle kasabanın Belediye Başkanı olan F.W. Raiffesien'in liderliğinde ilk etapta tüketim kooperatifi olarak kurulan izleyen süreçte alım ve kredi işlevlerini de üstlenen kooperatifler kurulmuştur. Bu kooperatifler daha sonra borçlanma ve biriktirme sandıklarını oluşturarak 1872 yılında ilk kooperatif bankasının kurulmasını sağlamıştır. Tarihe "Raiffesien İlkeleri" olarak geçen kurallar küçük çiftçiler tarafından hayata geçirilerek başarı ile uygulanmıştır (Geray, 1992: 427). 1880'lerde kooperatiflerin Danimarka'da kurulmasının temelinde hem tahılın ucuz ithalatı hem de azalan tarife koruması yer almıştır. 1877 yılında Hollanda'da kaliteli kimyasal gübre satın almak amacıyla ilk kooperatifler kurulmuştur (Pakdemirli, 2019: 178).

Osmanlı İmparatorluğu zamanında bugünkü kooperatiflere benzer bir yapıya sahip Ahi Birlikleri, 17. yüzyılda loncalara dönüşmeye başlamıştır. Ancak 19. yüzyılda loncaların da çökmeye başlamasıyla modern kooperatifçilik yavaş yavaş oluşmaya başlamıştır. Mithat Paşa tarafından kurulduğu düşünülen "Memleket Sandıkları"nın ilk uygulaması 1863 yılında Rumeli topraklarında bulunan Şehirköy (Pilot) kasabasında gerçekleştirilmiştir. Memleket Sandıkları Nizamnamesi ile "Memleket Sandıkları" uygulaması ülke geneline yayılmıştır. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması ve hemen ardından Kurtuluş Savaşı başlaması ile yokluk içinde bulunan halkın yeniden kalkınmasını sağlama yolunda dayanışma ve ortaklık ilişkilerini pekiştirmek amacıyla Cumhuriyet'in ilanından önce Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla "Kooperatif Şirketler Kanunu" tasarısı hazırlanmıştır. Yapılan meclis toplantılarında kooperatifçiliğin yaygınlaştırılmasına yönelik kanuni düzenlemeler ile kooperatifçiliğin hukuki altyapısı oluşturulmuştur (Hazar, 1990: 368). Ülke ekonomisinin tarım ağırlıklı olması ve 1929 yılında başlayan ve 1930'lu yıllar boyunca devam eden Ekonomik Buhan'dan tarım sektörünün de etkilenmiş olması çiftçilere finansman ve tarım ürünlerinin pazarlanmasında destek sağlanması konusunda çalışmaların başlatılmasına zemin hazırlamıştır. Bu çalışmalar neticesinde 1935 yılında 2834 sayılı "Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Hakkında Kanun" ile 2836 sayılı "Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu" çıkarılmıştır. 1956 yılında yürürlüğe giren 6762 sayılı Türk Ticaret Kanunu'nun, "Ticaret Şirketleri" ile ilgili maddeleri olan Madde 485 ve Madde 502'de kooperatifler ile ilgili düzenlemeler yer almıştır. 1960'lı yıllarda kırsal üretimi arttırmak ve kentlerde istihdam oluşturmak için bazı politikalar geliştirilmiştir. 1961 Anayasası'nda kooperatiflere ilişkin hükümleri içeren Madde 51 ve Madde 52 ile kooperatifçilik alanında hukuki açıdan somut zemin oluşturulmuştur. 1963 yılından sonra hükümetlerin yıllık programlarında ve kalkınma planlarında kooperatiflere yer vermeye başlamıştır. Kooperatifçilik alanında yapılan hukuki düzenlemeler neticesinde 1969 yılında "Kooperatifler Kanunu" çıkarılmış 1981 Anayasası'nın 171. Maddesi ile kooperatifçiliğin

geliştirilmesine yönelik tedbirlerin alınmasının devlete ait olduğu belirtilmiştir. Kooperatifler Kanunu'nun uygulamaya başlanması neticesinde kredi ve kefalet kooperatifleri, tüketim kooperatifleri ve tarımsal amaçlı kooperatifler, konut kooperatiflerinin sayıları artmıştır. Kooperatiflerin üst örgütlenmesinin yasalaştırılmasının ardından da mevcut kooperatiflere temin tevzi kooperatifleri, ulaştırma kooperatifleri gibi yeni kooperatif türleri eklenmiştir. Devlet desteğiyle pancar ekicileri kooperatifleri, tarım satış kooperatif ve birlikleri, tarım kredi kooperatifleri tarafından çeşitli yatırımlar gerçekleştirilerek sanayi tesisleri kurulmuş ve faaliyet türlerinin artmasıyla kooperatiflere bağlı ticari ortaklıklar oluşturulmuştur (Gümrük ve Ticaret Bakanlığı-GTB, 2017: 4-6).

Uluslararası Kooperatifler Birliği (International Co-operative Alliance-ICA) 2019 yılı raporuna göre bugün dünyada ilk üç yüzde yer alan kooperatiflerin 117'si (%39) sigorta, 95'i (%31.7) tarım, 53'ü (%17.7) toptan ve perakende satış, 21'i (%7) bankacılık ve finans, 5'i (%1.7) kamu hizmetleri, 3'ü (%1) sanayi, 3'ü (%1) eğitim, 2'si (%0.7) balıkçılık ve 1'i emlak (%0.3) sektöründe faaliyette bulunmaktadır (ICA, 2019: 9). Bugün Türkiye'de 37 farklı faaliyet alanında kurulmuş toplam 53.259 kooperatif ve yine bu kooperatiflere bağlı toplam 7.422.994 ortak sayısı vardır (bakınız Tablo 1).

Tablo 1: Türkiye'de Kooperatiflerin Mevcut Durumu

S. No	Faaliyet Alanına Göre Kooperatifler	Koop. Sayısı	Ortak Sayısı	S. No	Faaliyet Alanına Göre Kooperatifler	Koop. Sayısı	Ortak Sayısı
1	Konut Yapı Kooperatifi	27,361	1.273.274	20	Eğitim Kooperatifi	49	2,88
2	Tarımsal Kalkınma Kooperatifi	7,201	775,563	21	Pancar Ekicileri Kooperatifi	31	1.448.171
3	Motorlu Taşıma Kooperatifleri	5,803	171,265	22	Yaş Sebze Meyve Kooperatifleri	29	3,066
4	Sulama Kooperatifi	2,523	303,586	23	Gayrimenkul İşletme Kooperatifi	26	922
5	Tüketim Kooperatifi	2,17	183,463	24	Yayıncılık Kooperatifi	23	508
6	Tarım Kredi Kooperatifi	1,625	1.001.418	25	Yardımlaşma Kooperatifi	18	13,449
7	Toplu İşyeri Yapı Kooperatifi	1,161	84,035	26	Deniz Yolcu Taşıma Kooperatifi	17	381
8	Kredi Kefalet Kooperatifi	1,004	659,406	27	Yenilenebilir Enerji Üretim Kooperatifi	13	95
9	Küçük Sanayi Sitesi Yapı Kooperatifi	922	125,632	28	Hizmet Kooperatifi	11	145
10	İşletme Kooperatifi	655	116,368	29	Tedarik Kooperatifi	8	606
11	Su Ürünleri Kooperatifi	553	30,889	30	Sigorta Kooperatifi	6	827,765
12	Üretim Pazarlama Kooperatifi	408	17,591	31	Hamal Taşımacılığı Kooperatifi	6	522
13	Karayolu Yolcu Taşıma Kooperatifi	390	7,873	32	Pazarcular İşletme Kooperatifi	5	67
14	Turizm Geliştirme Kooperatifi	309	17,002	33	Sağlık Hizmetleri Kooperatifi	2	53
15	Tarım Satış Kooperatifi	306	323,596	34	Bilimsel Araştırma ve Geliştirme Kooperatifi	2	31
16	Temin Tevzi Kooperatifi	256	22,807	35	Deniz Yük Taşıma Kooperatifi	1	8
17	Küçük Sanat Kooperatifi	233	7,77	36	Basın Yayın İletişim Kooperatifi	1	23
18	Karayolu Yük Taşıma Kooperatifleri	75	2,117	37	Fikri Mülkiyet Hakları ve Proje Danışmanlığı Kooperatifi	1	7
19	Kadın Girişimi Üretim ve İşletme Kooperatifi	55	640	Toplam		53.259	7.422.994

Kaynak: GTB, 2017: 13

4. TARIMSAL KOOPERATİFLERİN TARIM ÜRETİCİLERİ AÇISINDAN ÖNEMİ

Kapitalizmin gelişmesiyle birlikte büyük şirketlerin çiftçilere girdi satarken ve onlardan ürün satın alırken onları tek tek seçerek sömürmeleri çiftçilerin bu suiistimale karşı kendilerini koruma ihtiyacını doğurmuştur. Tarımsal faaliyetle ilgilenen ciddi büyüklüğe sahip bir kitlenin varlığı, kolektif faaliyetler üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Bu nedenle çiftçiler bir araya gelerek tedarikçi büyük şirketlerden girdi satın alırken alım güçlerini, yine ürünlerini satarken de satış güçlerini birleştirerek pazarda tek tek seçilerek sömürülmeyecekleri ve birbirlerine düşmeyecekleri bir oluşuma ihtiyaç duymuşlardır. Bir başka ifadeyle, pazarlık güçlerindeki dengesizlik, özellikle küçük toprak sahibi çiftçilerin ekonomik şartları daha iyi hale getirmek, pazardaki başarısızlıklarının olumsuz etkilerini minimuma indirmek için kurumsal bir yapıya gereksinim duymuşlardır. Bu noktada harici bir temsilcinin, ciddi orandaki bir katılımcı kitlesini bir araya getirmesi ve gruplar açısından güvence ve güvenilirlik yaratan kurumsal düzenlemeler geliştirmesini gerektiren ve küçük toprak sahiplerinin karşılaştıkları çeşitli zorlukların üstesinden gelmelerine yardımcı olmak amacıyla kurulan tarımsal kooperatiflerin varlığından söz edilmektedir (Chloupková, 2002: 2-5).

Çiftçilerin dezavantajlı durumlarını avantaja çevirebilmelerinde kooperatiflere önemli sorumluluklar düşmektedir. Örneğin, gıda pazarının değişen yapısına adapte olabilmek için bazı zorlukların üstesinden gelmek gerekmektedir. Söz konusu bu zorluklar ise küçük çiftçilerin pazardaki dezavantajlı konumlarından kaynaklanmaktadır. Pazardaki alıcılar belirli kalitede ürün satın almak için bilgi toplama ve ürün arama maliyetlerini minimuma indirmek istemelerinden dolayı bireysel çiftçilerin gerçekleştirdikleri küçük çaplı işlemleri dışlamaktadırlar. Bu durum ise küçük çiftçileri pazarda dezavantajlı duruma düşürmektedir (Sauer, Gorton & White, 2012: 168).

Asimetrik bilgi, küçük çiftçilerin üstesinden gelmek zorunda oldukları bir diğer zorluktur. Değişen pazar yapısına ilişkin bilgi eksikliği, küçük çiftçilerin ürüne ilişkin talep edilen kalite ve diğer niteliklere göre kendilerini adapte etmelerini zorlaştırmaktadır. Bu durum ise çiftçileri, değer zincirinde yer alan diğer unsurlara göre dezavantajlı bir duruma düşürmektedir (Pakdemirli, 2019: 177-178).

Tüketici davranışlarındaki daha iyi ve daha kaliteli ürüne olan talepteki artış, pazarda daha kaliteli ürünlerin bulunmasını zorunlu hale getirmektedir. Tüketici talebindeki bu değişim, beraberinde yüksek kaliteli ürünlerin uluslararası ticaretteki payını arttırmakta ve ürünleri tüketicilere ulaştıran süpermarketlerin büyüyen hipermarketlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır (Tran, Bailey, Wilson & Phillips, 2013: 10). Bu gibi gelişmeler tarım ve gıda pazarında büyük yapısal değişimi de beraberinde getirmektedir. Bijman'a (2016: 9) göre değişimler küçük toprak sahipleri açısından fırsat ve zorlukları barındıran bir ortam oluşturmaktadır. Diğer yandan bu fırsatların değerlendirilebilmesi, çiftçilerin daha katı üretim ve güvenlik standartlarına uymalarını, değer zinciri içinde birbirini takip eden faaliyetlerin koordinasyonunu sağlamalarını, kalitesi yüksek ürünler üretmelerini gerektirmektedir (Fritz ve Schiefer, 2008: 448). Çiftçilerin bu zorlukları aşarak fırsatları değerlendirmelerinde ise tarımsal kooperatifler önemli rol üstlenmektedirler.

Tarımsal kooperatifler şemsiyesi altında birleşen özellikle küçük çiftçilerin bu birlik sayesinde pazarda etkili bir faktör olarak ortaya çıkmaktadırlar (Verhofstadt ve Maertens, 2014: 2). Özellikle Türkiye'de modern tarımın gelişmesinin önündeki önemli engellerden olan arazilerin parçalanması ve işletme ölçeğinin küçük olması tarımsal kooperatiflerin başa çıkması gereken sorunlardan birisidir. Tarımsal arazinin parçalanması doğrudan verimin ve üretimin azalması anlamına gelmektedir. Bu ise tarımsal kooperatiflerin üstesinden gelmeleri gereken bir diğer sorun olarak ortaya çıkmaktadır (Demirtaş ve Sarı, 2016: 49).

Çiftçilerin tek başlarına çözüme kavuşturamayacakları bu tür problemleri aşmalarında önemli rol oynayan kooperatiflerden Tarımsal Kalkınma Kooperatifi, Sulama Kooperatifi, Tarım Kredi Kooperatifi, Tarım Satış Kooperatifi, Tarım Satış Kooperatifi, Su Ürünleri Kooperatifi, Üretim Pazarlama Kooperatifi ve Karayolu Yük Taşıma Kooperatifleri tarım sektörü ile doğrudan ve dolaylı olarak ilişkili kooperatifler arasında yer almaktadır. 2016 yılından itibaren tarım ve ilişkili sektörlerde faaliyet gösteren kooperatiflerin gelişimine Tablo 2'de yer verilmiştir.

Tablo 2: Tarım ve Tarım İlişkili Kooperatiflerin 2016-2019 Yılları Arasındaki Durumu

Tarım İlişkili Kooperatifleri	2016 Yılı		2019 Yılı	
	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı
Tarımsal Kalkınma Kooperatifi	7,201	775.563	6,839	751,573
Sulama Kooperatifi	2,523	303,586	2,443	298,564
Su Ürünleri Kooperatifi	553	30,889	555	30,649
Tarım Kredi Kooperatifi	1,625	1.001.418	1,625	907,233
Tarım Satış Kooperatifi	306	323,596	399	533,456
Üretim Pazarlama Kooperatifi	408	17,591	428	18,845
Yaş Sebze ve Meyve Pazarlama Kooperatifi	26	3.066	37	3,142
Toplam	1,304,349	1,002,872	1,429,907	2,543,462

Kaynak: GTB, 2017: 13; Pakdemirli, 2019: 185.

Tablo 2’de de belirtildiği gibi tarım ilişkili kooperatiflerden bazıları kooperatif sayısı ve ortak sayısı bakımından 2016 ve 2019 yıllarında azalma ve artışlar görülmektedir. Ancak genel toplama bakıldığında hem kooperatif sayısı hem de ortak sayısı bakımından ciddi artış görülmektedir. Bu artış Türkiye’de tarım ve ilişkili sektörlerdeki kooperatifçiliğin gelişimine işaret eden bir veri olarak değerlendirilebilir. Tablo 2, Tarım ve Orman Bakanlığı’na bağlı Tarım Reformu Genel Müdürlüğü’nün 29.02.2020 tarihinde yayınladığı Tarımsal Örgütlenme Tablosu’na göre daha da derinleştirildiğinde Tablo 3’te yer alan veriler elde edilmektedir.

Tablo 3: Tarımsal Örgütlenme Tablosu

Birim Kooperatifler		
Türü	Sayısı	Ortak Sayı.
Tarımsal Kalkınma	6,823	745,371
Sulama	2,451	298,301
Su Ürünleri	563	30,362
Pancar Ekicileri	31	1.382.627
Tarım Kredi	1,625	830,188
Tarım Satış	295	300,357
Tütün Üretim Ve Pazarlama	18	939
Yaş Meyve Ve Sebze Pazarlama	29	2,965
Toplam	11,835	3.591.110
Kooperatif Bölge Birlikleri		
Türü/Çeşidi	Ortak Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı
Köy-Kooperatifleri	1,423	166,444
Tarım	546	62,5
Hayvancılık	1,733	178,753
Ormancılık	951	113,146
Çay	35	65,752
Sulama	678	93,728
Su Ürünleri	232	14,304
Pancar Ekicileri	31	1.382.627
Tarım Kredi	1,625	830,188
Tarım Satış	278	291,291
Tütün Üretim ve Pazarlama	9	455
Yaş Meyve ve Sebze Pazarlama	0	0
Toplam	7,541	3.199.188

Tablo 4: Tarımsal Örgütlenme Tablosu (Devamı)

Kooperatif Merkez Birlikleri		
Türü	Ortak Kooperatif Sayısı	Ortak Say.
Köy-Koop.	1,277	146,332
Tarım	9,55	109,755
Hayvancılık	1,805	193,251
Ormancılık	1,731	211,376
Çay	35	65,752
Sulama	622	89,43
Su Ürünleri	199	11,403
Pancar Ekicileri	0	0
Tarım Kredi	1,625	830,188
Tarım Satış	0	0
Tütün Üretim ve Pazarlama	0	0
Yaş Meyve Ve Sebze Pazarlama	0	0
Toplam	8,249	1.657.487
Üretici Birlikleri		
Ürün /Ürün Grupları	Birlik Sayısı	Üye Çiftçi Sayısı
Hayvansal Üretim	571	321,793
Bitkisel Üretim	238	21,27
Su Ürünleri	31	1,214
Organik Ürünler	30	2,438
Toplam	870	346,715
Üretici Merkez Birlikleri		
Ürün /Ürün Grupları	Üye Birlik Sayısı	Üye Çiftçi Sayısı
Süt	308	214,013
Kırmızı Et	120	55,034
Kanatlı Hayvan Eti	19	710
Yumurta	12	374
Bal	91	2,88
Meyve	12	2,566
Tarla Bitkileri	13	240
Su Ürünleri Yetiştiricileri	18	888
Deniz Ürünleri Avcıları	8	312
Toplam	601	2.77.017
İslah Amaçlı Yetiştirici Birlikleri		
Türü	Birlik Sayısı	Üye Sayısı
Damızlık Sığır	81	240,314
Damızlık Koyun - Keçi	80	249,409
Arı	80	72,325
Damızlık Manda	30	8,898
Tavuk	6	759
Toplam	277	571,705
İslah A. Yetiştirici Merkez Birlikleri		
Türü	Üye Birlik Sayısı	Üye Sayısı
Damızlık Sığır	81	240,314
Dam. Koyun - Keçi	80	249,409
Arı	80	72,325
Damızlık Manda	30	8,898
Toplam	271	570,946
Ziraat Odaları		
Türü	Oda Sayısı	Üye Sayısı
Tohumculuk Alt Birlikleri	7	31,913
Sulama Birlikleri	386	611
Çiftçi Dernekleri	525	227,5
Tarımsal Vakıflar	14	2,5
Toplam	932	872,913
Türkiye Ziraat Odaları Birliği		
T. Tohumcular Birliği	7	31,913
Ürün Konseyi	8	844
Toplam	15	32,757

Kaynak: T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Tarım Reformu Genel Müdürlüğü

5. TARIMSAL KOOPERATİFLERDE TARAFLAR VE MENFAATLER

Holmstrom (2002), iyi performans gösterebilmek için “tarımsal kooperatifin homojen bir çıkar etrafında örgütlenmesi gerektiğini” belirtmektedir (aktaran Chloupková, 2002: 6). Tablo 4’te tarımsal kooperatiflerde paydaşların çıkarlarının nasıl farklılaştığı verilmiştir.

Tablo 4: Tarımsal Kooperatif Paydaşları ve Menfaatleri

Paydaş	Menfaat
Çiftçiler	(i) İyi fiyat, (ii) Eşit fiyat, (iii) Risklerin azaltılması, (iv) Pazara erişim, (v) Tarımın sürekliliği
Müşteriler	(i) Gıda güvenliği, (ii) Sağlıklı ürün, (iii) Ürün fiyatı, (iv) Alışverişin verimliliği
Çalışanlar	(i) Finansal faydalar, (ii) Tanınma / Gurur, (iii) Çalışma ortamı
Tedarikçiler	(i) Fiyat, (ii) İstikrar, (iii) Süreklilik
Hükümet/Yerel Yönetim	(i) Vergiler, (ii) Aşırı arzın önlenmesi, (iii) Yasaların uygulanması, (iv) Rekabet
Toplum	(i) Sürdürülebilir büyüme, (ii) Kaynakların dışarı çıkışının önlenmesi, (iii) Eğitim ve hizmetler, (iv) Sivil hakları, (v) Kirliliğin azaltılması, (vi) İstihdam sağlanması
Arazi Sahipleri	i) İyi rant, ii) Arazinin değer kazanması

Kaynak: Chloupková, 2002: 6.

Tablo 4’te belirtildiği gibi tarımsal kooperatif paydaşlarının her birinin kendisine özgü menfaatleri mevcuttur. Bogetoft ve Olesen (2004: 48), paydaşların menfaatlerinin net olarak bilinmesi kooperatifin tüm paydaşların yararına olacak şekilde şekillendirilmesinde, dolayısıyla devamlı olmasında etkili bir faktördür. Kooperatifin tüm paydaşlar açısından verimli olabilmesi yönetimin kendi menfaatlerinden önce paydaşların menfaatlerini gözetmelerine de bağlıdır. Çok amaçlı tarımsal kooperatiflerde menfaatlerin homojen bir yapıda olması önem arz etmektedir. Çünkü daha heterojen menfaatler nedeniyle, çok amaçlı tarımsal kooperatiflerin verimsiz bir durumda sıkışıp kalma ihtimalinin daha yüksek bir olasılıktır. Kooperatif yapısının düzeltilmesi ve homojen olmayan hedeflerle ilgili herhangi bir tutarsızlığın giderilmesi ve düzeltilmesi beklenmektedir. Ancak değişime karşı ihtiyatlı yaklaşan muhafazakâr eğilim, kooperatife karşı bir çalışma içine girebilmektedir. Kooperatif içindeki bu muhafazakâr ve demokratik yapı kârsız faaliyetlerden vazgeçmek gibi hızlı kararlar almayı gerektiren bir ortamda liderlik sorununu doğurabilmektedir (Fulton, 2001: 1). Bazı kooperatif ortamlarında belirlenmiş olan işlevlerin kesin ve katı olması yerel özerkliklerin talepleri ile kooperatifin değerleri arasında çatışma çıkmasına neden olabilmektedir. Kooperatifin amaçlarının belirsiz olması kooperatifin dinamizmini kaybetmesine hatta çökmesine neden olabilmektedir ki dinamizmini kaybetmiş durgun bir kooperatifin değişen ortama uyum sağlayamaması kuruluş amacını dolayısıyla işlevini yitirmesi anlamına gelmektedir. Tarımsal kooperatiflerde başarılı yapısal değişiklik, yönetim düzeyinde seçilmiş olan liderlerin ve kooperatif üyelerinin zihinlerindeki değişiklik ile başlamaktadır. Buna ek olarak, kooperatif kültürü dürüstlükten yoksun olabilir (samimiyetsiz menfaatçiler gibi) ve bu nedenle, her kooperatif üyesinin diğer üyeler hakkında kolayca elde edilebilir bilgilere sahip olmasını sağlamak gerekmektedir (Chloupková, 2002: 7).

6. TARIMSAL KOOPERATİFLERİN AMAÇLARI VE FAYDALARI

Çiftçi grupları, oluşturdukları ve hizmetlerinden yararlandıkları kurum içinde birbirine aktif katılım ve tam üyelik ilişkileri ile karşılıklı bağlılık içindedirler. Başlıca faaliyetleri, unvanlarından bekleneceği gibi tarım değil, ekonomik faaliyetlerini kolaylaştırmak ve geliştirmek için ellerindeki varlıkları ortak bir şekilde kullanmaktır (Vienney, 1980). Tarımsal kooperatifler; “Küçük toprak sahiplerinin üye olduğu ve bu çiftçilerin pazarda yer edinmesi sağlayan kuruluşlar.” şeklinde tanımlanabilir (Verhofstadt ve Maertens, 2014: 2). Tarımsal kooperatiflerin amaçları şu şekilde sıralanabilir (Şen ve Çoban, 2008: 4-5):

1. Tarımda verimliliği arttırmaya yönelik gerekli tüm tedbirleri almak,
2. Tarım sektörü kapsamındaki bitki, hayvan, sebzeçilik ve meyvecilik, orman, su, arıcılık ve diğer tarımsal ürünlerin rantabl bir biçimde yetiştirilmesine/üretilmesine yönelik her tür teknik faaliyeti gerçekleştirmek,
3. Kooperatif ortaklarının her türlü üretim faaliyetinde kaliteyi yükseltici önlemleri almak ve zararlılarla üretim sürecinde mücadele etmek,

4. Kooperatif ortaklarının üretim faaliyetlerini gerçekleştirirken ihtiyaç duyacakları araç, gereç ve diğer bazı ihtiyaçlarını karşılamak,
5. Bitkisel ve hayvansal ürünlerin değerlendirme, işletme, depolama ve pazarlanmasına yönelik olarak her türlü işlemin yerine getirilmesi için gerekli çalışmaları yapmak/yaptırmak,
6. Tabii kaynaklardan yararlanmak, el ve küçük el sanatları ile ilgili çeşitli çalışmalarda bulunarak bunların pazarlanmasını sağlamak,
7. Kooperatif ortaklarının finansman ihtiyacını karşılamaya yönelik adımlar atmamakla birlikte teslim edilen mal oranında da kooperatifin mali imkânları dâhilinde kooperatif ortaklarına avans vermek,
8. Tarım ve Orman Bakanlığı ve/veya diğer Bakanlıklar, kooperatifler v/veya bankalar tarafından yapılan teknik ve mali desteklerin kooperatif ortaklarına ulaşmasını sağlamak,
9. Özel ve/veya kamu kuruluşlarından temin edilen borç, hibe ve kredileri amaca uygun hizmetler doğrultusunda kullanmak,
10. Kooperatifin mülkü olan ve üzerinde tasarruf etme hakkına sahip olduğu bina, arazi, arsa, makine ve malzemenin alım satım veya her türlü tarımsal faaliyette kullanılmak üzere kiraya verilmesi ve bunların bakım ve onarımının yapılması/yaptırılması,
11. İşletme araçları, canlı cansız demirbaşlar ile kooperatif ortaklarının gıda maddeleri, giyim eşyası, yakıt ve akaryakıtlarının alım/satımını yapmak ve bayiliğini almak.

Tarım ve ilişkili sektörlere ilişkin olarak çeşitli sıkıntılar yaşayan çiftçilerin bir araya gelerek oluşturdukları tarımsal kooperatiflerin ortaklarına sağladığı çeşitli faydalar vardır. Bunlar (Şen ve Çoban, 2008: 2-3):

1. Bireysel olarak oluşturulamayacak iktisadi baskının kooperatifler aracılığıyla elde edilmesi,
2. Bireylerin tek başlarına üstesinden gelemeyecekleri işleri kooperatifin sağladığı dayanışma ile gerçekleştirebilmeleri,
3. Kooperatifler sayesinde gelir dağılımındaki dengesizliğin neden olduğu zararın minimum düzeye indirilerek bir denge oluşmasındaki etkisi,
4. Kooperatiflerin, ortakların maddi ve manevi ihtiyaçlarının minimum gider ve maliyetle ortakların bulunduğu yerde giderilmesine katkı sağlaması,
5. Kooperatif aracılığı ile üretici ve tüketici arasındaki kademelerin bypass edilmek suretiyle en aza indirilmesi veya tamamen ortadan kaldırılması,
6. Ürün ve üretim için harcanan emeğin gerçek karşılığını bulmasında etkili rolü,
7. Üreticinin zararının bertaraf edilmesinde ve fiyat oluşturulmasında kooperatifi sigorta rolü oynaması,
8. Kooperatifler sayesinde bireyin başkalarının menfaatini de gözeterek karşılıklı ortak çaba harcanmasına hizmet eder bir başka ifadeyle bencilliğin önünde geçer. Bu yönü ile kooperatifler insani ve ahlaki yapıya sahip kuruluşlardır,
9. İsrafın önüne geçmekle birlikte maliyetin düşmesine, üretim ve verimliliğin artmasına katkı sağlar,
10. Seçim ile göreve seçimle gelme ve ayrılma yönüyle demokrasi okulu olan kooperatifler, toplum ihtiyaçlarına kısa zaman içinde yanıt verme ve insanlara hizmet etme konusunda en güzel fırsatı veren kurumlar olması,
11. Tüketici talep ettiği kaliteli ve güvenli ürünlere kavuşmuş olur,
12. Pazarda fiyatların aşırı derecede artmasına engel olan kooperatifler sayesinde tüketici korunmuş olur,
13. İstihdam yaratma özelliği sayesinde işsizliğin azalmasına katkı sağlar.

7. TARIMSAL GİRİŞİMCİLERİN KARŞILAŞTIKLARI PROBLEMLERİN AŞILMASINDA TARIMSAL KOOPERATİFLERİN ROLÜ

Genel anlamda girişimcilik; “Başkalarından önce toplumun ihtiyaçlarını görek bu ihtiyaçlarla ilgili olarak planlamalar yapan ve bu planları uygulamaya koyabilen, olası riskleri üstlenen, sorumluluk almaktan kaçınmayan, değişimin gerekliliğine inanarak buna uyum sağlayabilen bireylerin yürüttüğü faaliyetlerin tümü.” şeklinde tanımlanmaktadır (Soyşekerci, 2013, 6). Bilim, teknoloji, ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel alanda yaşanan değişim ve gelişmelerin beraberinde girişimciliğin temel unsurlarından birisi olan fırsatları da beraberinde getirmektedir. Farklı sektörlerde faaliyet gösteren girişimcilerin söz konusu fırsatları değerlendirme çabaları ise farklı girişimcilik türlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Tarımsal girişimcilik de söz konusu bu girişimcilik türlerinden birisidir. Dollinger (2003, 5), tarımda risk ve belirsizlik koşulları altında büyüme veya kazanç amacıyla yenilikçi bir ekonomik organizasyonun oluşturulmasını tarımsal girişimcilik olarak açıklarken, Ferris (2012, 5) tarımsal girdilerin yanı sıra çeşitli tarım ürünlerinin pazarlanması ve üretimi ile ilgili girişimcilik faaliyetlerini tarımsal girişimcilik olarak tanımlamıştır. Tarımsal girişimciliğin asıl aktörü olan tarımsal girişimciler Tripathi ve Agarwal (2015, 535)’a göre, tarımda ve ilişkili sektörlerde girişimci olmak üzere çeşitli faaliyetlerde bulunarak çiftliğin belirsiz tarımsal iş ortamıyla ilgilenen risk alan, oportünist ve başlatıcı kişidir.

Girişimciler başkalarının göremedikleri fırsatları ekonomik kazançla dönüştürebilmek için üretim faktörlerini bir araya getirerek sıfırdan bir girişimi hayata geçirebilecekleri gibi üretim, yönetim, finans, pazarlama, dağıtım konularındaki problemler yaşayan mevcut bir girişimi satın alarak mevcut problemleri sahip oldukları tecrübe ve imkânlar ölçüsünde çözerek söz konusu girişimi olduğundan daha iyi bir konuma getirmek suretiyle de kazanç elde edebilmektedirler. Girişimcilik sürecinde, girişimcilerin üstesinden gelmesi gereken çeşitli problemlerle karşılaşılması olası bir durumdur. Girişimcilik sürecinde karşılaşılan problemlerin varlığı tarımsal girişimcilik için de geçerlidir. Söz konusu bu problemler kırsal alanda faaliyet gösteren tarımsal girişimcilerin karşılaştıkları problemler ile kentlerde faaliyet gösteren girişimlerin karşılaştıkları problemler çeşitli yönlerden benzerlik gösterse de kırsal alanların coğrafi özellikleri ve kentlere olan coğrafi mesafenin de beraberinde getirdiği izole ve nispeten kapalı sistem yapısı tarımsal girişimcilerin karşılaştıkları sorunların kentlerde faaliyet gösteren girişimcilerin karşılaştıkları sorunlardan farklılaşmasına neden olmaktadır. Tarımsal girişimlerin genelde küçük ve orta ölçekli olması, KOBİ’lerin karşı karşıya kaldıkları problemlerin tarımsal girişimciler için geçerli olmasına neden olmaktadır (Fuller-Love, Henlye, Midmore & Thomas, 2012: 291). Diğer tüm girişimcilik türlerinde olduğu gibi tarımsal girişimcilikte de karşılaşılan problemlerin çözülebilmesi, girişimcilik sürecinin başarılı bir biçimde tamamlanabilmesinin önemli şartlarından biridir. Tarımsal girişimcilikte karşılaşılan problemleri çözebilme konusunda: a) Tarımsal girişimcilerin bazıları girişimcilik faaliyeti sürecinde karşılaştıkları problemleri sahip oldukları bilgi, tecrübe ve maddi imkânlar çerçevesinde herhangi bir dış kaynak kullanımına gerek kalmadan çözebilmektedir. b) Bazı tarımsal girişimciler ise süreç esnasında karşılaştıkları problemlerin bazılarını kendi imkânları ile aşarken bazılarını da dış kaynak kullanımı ile aşabilmektedir. c) Bazı tarımsal girişimciler ise farkına vardığı fırsatı hayata geçirebilecek bilgi, tecrübe, finansal ve maddi imkânlarla sahip olmamasından dolayı maalesef hayata geçirememektedirler.

Kooperatifler, tarım ve ilişkili sektörlerde faaliyet gösteren çiftçilerin girdi, üretim, çıktı, ürün işleme, depolama, dağıtım ve pazarlama gibi aşamalarda tek başlarına üstesinden gelemedikleri bilgi, ekipman, finans gibi konularda “birlikten kuvvet doğar” mottosu ile birlik ve dayanışma anlayışıyla çözüme kavuşturma amacıyla ortaya çıkan organizasyonlardır. Bu noktada tarımsal girişimcilerin karşılaştıkları problemlerin üstesinden gelerek girişimcilik faaliyetlerini başarılı bir biçimde tamamlayabilmelerinde kooperatiflerin bir etkisi olup olmayacağı sorusu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla tarımsal girişimcilerin karşılaştıkları sorunların belirlenmesi bu aşamada önem kazanmaktadır. Tarımsal girişimcilerin karşılaştıkları sorunların belirlenmesine yönelik olarak gerek yerli, gerekse yabancı literatürde pek fazla çalışma mevcut değildir. İrmiş, Çoban & Başol (2016: 174) çalışmada tarımsal girişimcilerin karşılaştıkları problemleri finansal problemler, pazarlama problemleri, yönetim problemler ve insan kaynağı problemleri olmak dört ana başlık altında incelemişlerdir:

7.1. Finansal Problemler

Girişimcilerin, iş fikirlerini hayata geçirebilmelerinde en önemli unsurlardan birisi sermayedir. Gerekli olan bu sermayenin tamamını girişimci öz kaynaklarından karşılayabileceği gibi, bir kısmını öz kaynaklarından, bir kısmını da dış kaynaklardan veya tamamını dış kaynaklardan yararlanmak suretiyle karşılayabilmektedir. Sermayenin dış kaynak kullanılmak suretiyle karşılanmasında ise dikkate alınması gereken husus yapılan yatırımın geri dönüş oranı, faiz ve borç planı gibi faktörlerin titiz bir biçimde değerlendirilmesidir (Bozkurt, 2011: 18). Finansal problemler tarımsal girişimcilerin de karşı karşıya kaldıkları problemler arasında yer almaktadır. Sıfırdan bir girişim kurmak isteyen veya mevcut bir girişimi daha da geliştirmek amacıyla dış kaynak kullanmak isteyen tarımsal girişimcilerin bu amacı bireysel olarak (herhangi bir tarımsal kooperatife üye olmaksızın) gerçekleştirebilmeleri için ya yeterli öz sermayeye veya kredi kullanabilmek için teminat gösterebileceği bir varlığa sahip olması gerekmektedir. Finansal problemin aşılmasında dış kaynaktan yararlanmada bir diğer unsur ise faiz oranlarının yüksek olmasından dolayı bankalardan kredi almanın zor olmasıdır. Tarım sektöründeki işletmelerin genellikle küçük ve orta ölçekli aile işletmeleri olmasından dolayı satın alma ve satış hacimlerinin düşük olması, onları finansal bakımdan dezavantajlı bir duruma sokmaktadır. Finansal problemlerin aşılmasında dış kaynak kullanım koşullarının elverişsiz olması; bireysel olarak girişimcilik faaliyetlerinde bulunmak isteyen tarımsal girişimciler için finansal problem, aşılması zor bir problem olarak ortaya çıkmasına neden olmakta, dolayısıyla tarımsal girişimcilerin risk alma eğilimlerinin azalmasına neden olmaktadır (İrmiş vd., 2016: 174).

Tarımsal kooperatiflerin amaçlarından birisi; kooperatif ortaklarının finansman ihtiyacını karşılamaya yönelik adımlar atmakla birlikte, teslim edilen mal oranında da kooperatifin mali imkânları dâhilinde kooperatif ortaklarına avans verme ve Tarım ve Orman Bakanlığı ve/veya diğer Bakanlıklar, kooperatifler ve/veya bankalar tarafından yapılan teknik ve mali desteklerin kooperatif ortaklarına ulaşmasını sağlamaktır. Tarımsal kooperatifin bu amaçları sadece üyelerin değil tarımsal girişimcilik faaliyetinde bulunan girişimcilerin de finansal sorunlarını çözme noktasında kooperatiflerin önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca 1935 yılında çıkarılan 2836 sayılı “Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu”, tarımsal girişimcilerin finansal sorunlarını aşmasında önemli bir araç olarak ortaya çıkmaktadır. Bugün tarım kredi kooperatifleri, ülke geneline yayılmış olan kooperatif ve şubeleri aracılığıyla tarımsal girişimcilerin ihtiyaç duyacakları girdi, tüketim malzemeleri, sigorta ve pazarlama hizmetleri gibi konularda da faaliyette bulunmaktadır (GTB, 2017: 38). Tarım kredi kooperatifleri sadece üyelere kredi sağlama noktasında değil, aynı zamanda üye ve üye olmayanların tarımsal üretime yönelik olarak ihtiyaçlarını karşılama noktasında da piyasadan daha uygun koşullarda kredi sağlamaktadır. Bu sayede tarım kredi kooperatifleri küçük ve orta büyüklükteki çiftçilerin bireysel olarak temin etmekte güçlük çektikleri kredileri düşük faizle temin etmektedir (Sayılı ve Adıgüzel, 2013: 10). Bugün Tarım Kredi Kooperatifleri tarafından sağlanan kredi olanakları zaman içinde çeşitlenmiştir (Tarım Kredi Kooperatifleri, 2020b):

- ❖ İşletme Kredileri (Kısa Vadeli Krediler): a) Aynı Kredi, b) Hizmet Bedeli Kredi, c) Nakit Kredi, d) Sigorta Prim Kredisi, e) Toprak Analizi Kredisi.
- ❖ Yatırım Kredisi (Uzun Vadeli Krediler): Tarım Araç-Gereç Kredileri, b) Hayvancılık Yatırım Kredileri.

Tablo 5’te Tarım Kredi Kooperatifleri tarafından üyelerine ve üye olmayan üreticilere kullandırdıkları uygun koşullu kredilerin 2014-2019 yılları gelişimi görülmektedir.

Tablo 5: 2014-2019 Yıllarında Tarım Kredi Kooperatifi Tarafından Kullanılan Kredi Miktarı (000 TL)

Yıl/Kullanılan Kredi Türü	2014	2015	2016	2017	2018	2019
İşletme Kredileri (Kısa Vadeli Krediler)	3.467.582	3.519.858	3.749.945	4.296.653	4.534.407	7.145.900
Yatırım Kredileri (Orta Vadeli Krediler)	954.229	1.496.436	1.693.996	811.653	462.503	245.781

Kaynak: Tarım Kredi Kooperatifleri, 2020a.

7.2. Pazarlama Problemleri

Pazarlama; “Tüketicilerin tatmin edilecek ihtiyaç ve isteklerinin belirlenmesi, bu ihtiyaçlara uygun mal ve hizmetlerin üreticilerden tüketicilere ulaşmasını sağlayan ve daha sonra tüketicilerde yeni ihtiyaç ve satın alma arzusu yaratan tekniklerin ortaya konulması.” şeklinde tanımlanmaktadır (Hacıoğlu, 2008: 2-3). Girişimcilerin de girişimcilik faaliyetlerinin temelinde ürettikleri veya üretmeyi planladıkları mal ve/veya hizmeti tüketicinin ihtiyacını karşılayacak nitelikte üreterek bundan kazanç elde etme düşüncesi yatmaktadır. Tarımsal girişimciler de ürettikleri tarımsal ürünleri pazarda doğrudan son tüketiciye ulaştırabilecekleri gibi çeşitli araçlar vasıtasıyla ürünlerini pazara yönlendirebilmektedirler. Tarımsal girişimcilerin tek başlarına hareket ettikleri durumlarda girdi satın alma güçleri oldukça düşük olmasından dolayı maliyeti yüksek girdi ile maliyeti yüksek ürünü pazarlamaya çalışmaktadır. Ancak yüksek fiyatlı ürünün kalite ve standart yönünden kentlerdeki büyük ölçekli firmalar tarafından üretilen ikame ürünlerle rekabet etme şansı maalesef yoktur. Ayrıca çoğunluğu KOBİ özelliklerine haiz olan tarımsal girişimlerin finansal kaynaklarının sınırlı olması tarımsal ürünün herhangi bir markaya sahip olmamasına neden olmaktadır. Markalı ürün üretebilen tarımsal üreticiler de markalarına yönelik satış ve promosyon harcaması yapmayı göze alamamaktadır. Ürünü doğrudan satma konusunda yeteriz kalan tarımsal girişimciler ürettikleri ürünleri araçlar vasıtasıyla pazara yönlendirmeleri halinde elde edecekleri kârın önemli bir miktarını araçlarla paylaşmak zorunda kalmaktadırlar. Elde edilen karın düşük olması da nakliye, depolama, paketleme gibi diğer pazarlama sorunlarını da beraberinde getirmektedir. Bu durum ise bireysel olarak hareket eden tarımsal girişimcilerin pazarda dezavantajlı bir konuma düşmelerine zemin hazırlamaktadır (İrmiş vd., 2016: 174). Tarımsal kooperatiflerin amaçları arasında bitkisel ve hayvansal ürünlerin değerlendirme, işletme, depolama ve pazarlanmasına yönelik olarak her türlü işlemin yerine getirilmesi için gerekli çalışmaları yapmak/yaptırmak yer almaktadır. Dolayısıyla tarımsal girişimcilerin tarımsal kooperatiflerin üyesi olduğu bir durumda karşılaştıkları pazarlama probleminin çözüme kavuştuğu söylenebilir. Çünkü tarımsal kooperatifler sayesinde tarımsal girişimcilerin girdi satın alırken satın alma güçleri olacağı gibi ürettikleri ürünlerin pazarda satılmasında da satış gücüne sahip olmaktadır. Satın alma gücünün etkisiyle üretim için gerekli girdilerin maliyetlerinin düşük olması, üretilen ürünün de kooperatif aracılığıyla en karlı bir biçimde satılmasını sağlamaktadır. Kooperatiflerin birçok alanda son tüketiciye endüstriyel işletmeler vasıtasıyla ulaştırabilmektedir. Endüstriyel işletmelerin son tüketici pazarında rakiplerine karşı üstünlük elde edebilmeleri ihtiyaç duydukları ürünleri en düşük fiyattan satın alarak girdi maliyetlerini en aza indirebilmelerine bağlıdır. Bu şekilde oluşan pazarda tarımsal girişimcilerin ürettikleri ürünleri tarımsal kooperatifler aracılığıyla pazarlamaktan başka çareleri yoktur. Kooperatifler vasıtasıyla tarımsal ürünlerin pazarlanması ürünün işlenerek son tüketiciye ulaştırılması şeklinde olabileceği gibi, endüstriyel alıcılara karşı birlik olmanın getirdiği avantaj ile birlikte oluşacak fiyattan da endüstriyel alıcılara pazarlama yapılabilir (Özdoğru, 2010: 59). Tarımsal girişimcilerin pazarlamaya yönelik sorunlarının aşılmasında aslında en önemli kooperatiflerden birisi Tarım Satış Kooperatif ve Birlikleri’dir. Tarım Satış Kooperatif ve Birlikleri’ne üye tarımsal girişimcilerin sezon öncesinde üretim için gerekli girdiler; kooperatifleri tarafından temin edilerek, elde edilen tarımsal çıktılarının kalite bakımından değerlendirilmeleri ve alımlarının yapılması, alanında uzman kooperatifler tarafından yerine getirilmektedir. Ürünleri alan kooperatifler de ürünler pazarlama konusunda uzman olan birliklere vermektedir. Bu sayede gerek ortaklar, gerekse kooperatifler açısından pazarlama konusunda yaşanabilecek potansiyel problemlerin önüne geçilmektedir. Tarımsal Satış Kooperatif ve Birlikleri’nde genellikle ürünün satın alınması kooperatifler tarafından gerçekleştirilirken, pazarlanması ise birlikler tarafından gerçekleştirilmektedir (Cenkş, 2008: 1). Özetle başta Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri olmak üzere diğer tarımsal kooperatiflerin tarımsal kooperatiflerin tarımsal girişimciler tek başlarına üstesinden gelemeyecekleri pazarlama sorununu kolay bir şekilde çözüme kavuşturabilmektedirler.

7.3. Yönetim Problemler

Rachman, Mescon, Bovee & Thill (1993: 154) çalışmalarında yönetim kavramını;

“İnsan ve diğer kaynakları mümkün olan en iyi şekilde birleştirerek, örgütsel amaçlara etkin ve verimli ulaşma sürecidir. Diğer bir ifade ile yönetim; iş gücü, sermaye, teknik donanım vb. gibi örgütsel kaynakların, örgütsel amaçları gerçekleştirmek üzere etkin bir şekilde koordine edilmesi.” şeklinde tanımlamışlardır.

Tanımdan hareketle üretim faktörlerini bir araya getirerek bir girişimi hayata geçiren ve de söz konusu girişimin faaliyetlerini devam ettirebilmek için girişimcilerin yönetim konusunda yeterli düzeyde bilgi sahibi olmaları gerekmektedir. Küçük ve orta ölçekli tarımsal işletme sahiplerinin hayatlarının önemli bir bölümünü kırsal alanda geçirmiş olmaları nedeniyle bu bölgelerde eğitim seviyesinin düşük olması, hatta nadir de olsa kimi işletme sahiplerinin okuma-yazma bilmemeleri, karşılaşılması olağan bir durumdur. Abdolmaleki, Afrashte, Pyrmohamadi, Sabokro & Mohammadi (2008, 106) çalışmalarında tarımsal girişimcinin yönetim ile ilgili olarak planlama, hedef belirleme, karar verme, insan ilişkileri, pazarlama, finans ve muhasebe yönetimi ile ilgili bilgi sahibi olması gerektiğinden bahsetmektedir. Ayrıca bilişim teknolojilerine yabancı kalma, teknik bilgi eksikliği, yasal düzenlemelere ilişkin bilgi eksikliği, yasal uygulamalar gereğince lisans alma gibi formalitelere uyum sağlamada zorluk yaşama, uygun nakliye ve depolamaya ilişkin bilgi eksikliği neticesinde ürün kalitesinde düşüş yaşanması, sigorta işlemleri, vasıflı insan kaynağı yönetimi gibi konular tarımsal girişimcilerin karşılaştıkları yönetim problemleri arasında yer almaktadır (İrmiş vd., 2016: 174). Yönetim konusundaki eksiklikleri giderme noktasında tarımsal girişimcilerin bireysel çabaları karşılaştıkları yönetim problemlerinin üstesinden gelmeleri için yeterli olmamaktadır. Tarımsal girişimcilerin yönetim ile ilgili konularda çeşitli eğitimler almalarında tarımsal kooperatiflerin önemli rolü vardır. Nitekim tarımsal üreticilerin eğitimine yönelik olarak “Çiftçi ve Kooperatifçilik Tanıtma, Eğitim ve Ödüllendirme Fonu Yönetmeliği” ile yasal bir nitelik kazandırılmıştır. Söz konusu yönetmeliğin 1. Maddesi’nde; “Tarım ve Köy İşleri Bakanlığına 441 sayılı Kanun Hükmünde Kararname’yle çiftçilerin muhtelif yayım metotları yoluyla her türlü eğitimlerini sağlamak, 1163 Sayılı Kooperatifler Kanununa göre kurulan ve yönetmeliğin 2. Maddesinde belirtilen “kooperatifler ve bunların üst kuruluşları için, “Kooperatifçiliğin tanıtılması, kooperatif yönetici ve ortaklarının eğitimi, kooperatifçilik, organizasyonlarında yol göstermek, yönetim ve faaliyetlerine yardımda bulunmak gibi hizmetlerin yürütülmesi ile icap ettiği takdirde eğitim gören çiftçi ve kooperatifçiye ayrıca belirlenecek esaslar dâhilinde verilecek ödül, ikramiye gibi aynı ve nakdi ödemelerde bulunmak amacıyla hazırlanmıştır.” ifadesine yer verilmiştir. Bir başka ifade ile tarımsal kooperatiflere tarımsal üreticilerin eğitim ihtiyaçların giderilmesine yönelik olarak yasal sorumluluk verilmiştir.

7.4. İnsan Kaynaklarına İlişkin Problemleri

Belirlenmiş olan kurumsal hedeflere ulaşabilmek için örgütlerin kullanmak zorunda oldukları temel kaynaklardan birisi, insan (beşeri) kaynaklarıdır. İnsan kaynakları; örgütün en üst düzey yöneticisi de dahil olmak üzere en alt düzeydeki çalışana kadar olan tüm çalışanları kapsamakla birlikte, örgüt dışındaki yararlanılabilecek potansiyel işgücünü de içermektedir (Öğüt, Akgemci & Demirel, 2004: 278). Girişimcilik faaliyeti neticesinde kurulan veya devralınan bir girişimin de faaliyetlerini devam ettirebilmelerinde insan kaynağı temel unsurlardan birisidir. Tarımsal girişimcilerin karşılaştıkları en önemli sorunlardan birisi kalifiye çalışan problemidir. Bunun temel nedenini ise yaşam koşullarının yetersiz olmasından dolayı kırsal kesimden kentlere yaşanan göç oluşturmaktadır. Bu göç neticesinde kırsal kesimde kalifiye insan kaynağı konusunda önemli bir açık ortaya çıkmaktadır. Bu durum ise tarımsal girişimcilerin aşmaları gereken bir problemidir (Verma, Sahoo & Rakshit, 2018: 71). İnsan kaynağı ile ilgili olarak ortaya çıkan bir diğer problem ise mevcut insan kaynağının ucuz olmasına karşın eğitim ve beceri düzeylerinin düşük olması (modern tarımsal makine ve ekipman kullanımı konusunda yetersiz olmaları), personel devir oranının oldukça yüksek olması gibi hususlar; gerek çalışanların gerekse tarımsal girişimcilerin yenilikçi düşüncelerini sınırlandıran bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır (İrmiş vd., 2016: 174). Tarımsal girişimcilerin insan kaynağı problemlerini konusunda tek başlarına çözmeleri oldukça zor olmaktadır. Bu noktada devletin ve tarımsal kooperatiflerin aldıkları ve alacakları tedbirler, söz konusu sorunun çözümü açısından önem arz etmektedir. Tarımsal girişimciliğin insan kaynakları açığının oluşmasındaki temel faktör olan göçün önlenmesinde, tersine göçü teşvik projeleri önemli bir etkiye sahiptir. İnsanların daha iyi yaşam koşulları umuduyla terk ettikleri yerlere devlet tarafından yapılan yatırımların artırılması ile “tersine göç” hareketi teşvik edilmektedir. Özellikle Kovid-19 salgını ile önemi daha net anlaşılan tarım sektörünün faaliyetlerinin artırılması noktasında hazine arazilerinin tarıma açılması ile tersine göçün daha da artması dolayısıyla tarımsal girişimciliğin önündeki insan kaynağı probleminin zaman içinde ortadan kalması öngörülebilir. Örneğin Türkiye’de en fazla göç alan şehir olan İstanbul’da Büyükşehir Belediyesi’nin başlatmış olduğu “Tersine Göç Projesi” neticesinde 2014-2015 döneminde İstanbul’a göç eden kişi sayısı 453.407 iken, terk ettikleri kentlere göç eden sayısı 402.684; 2015-2016 döneminde İstanbul’a göç eden kişi sayısı 369.582 iken,

terk ettikleri kentlere geri giden kişi sayısı 440.889; 2016-2017 döneminde İstanbul'a göç eden kişi sayısı 416.587 iken, terk ettikleri kentlere geri giden kişi sayısı 422.559; 2017-2018 döneminde İstanbul'a göç eden kişi sayısı 385.482 iken, terk ettikleri kentlere geri giden kişi sayısı 595.803 olmuştur (TRT Haber). Kooperatifçiliğin temel ilkelerinden birisi "Eğitim, Öğrenim ve Bilgilendirme" ilkesidir. Bu ilkeye göre hangi sektörde olursa olsun kooperatifler ortaklarına ve seçilmiş olan temsilcilerine, yöneticilerine ve çalışanlarına kooperatifin gelişimine katkıda bulunabilmeleri amacıyla eğitim ve öğretim imkânı sağlanmak ile yükümlüdür. Bu ilke, tarımsal kooperatifler için de geçerli bir durumdur. Tarımsal kooperatiflerin üretimde verimi ve kaliteyi arttırmaya yönelik tedbirler, üyelere sağlanacak eğitim hizmetini de kapsamaktadır. Dolayısıyla tarımsal kooperatiflerin de üyelerinin eğitim konusundaki eksikliklerini giderme yönünde, gerek uygulamaya yönelik gerekse teorik çeşitli eğitim faaliyetleri yürütmesi gerekmektedir. Kısaca tarımsal kooperatifler; tarım sektörünün insan kaynağı açısından yeni ve modern tarım uygulamalarına yönelik olarak zaten mevcut olan eğitim faaliyetlerini daha da yoğunlaştırarak, tarımsal girişimciler açısından kritik öneme sahip olan insan kaynağını probleminin aşılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Örneğin tarım üreticilerinin finansal okuryazarlık konularında bilgilendirilmesine yönelik olarak 2018 yılında Tarım Kredi Kooperatifleri ve FODER'in (Finansal Okuryazarlık ve Erişim Derneği) işbirliği ile çiftçilere Finansal Okuryazarlık Eğitimleri verilmiştir. 2019 yılında 45.271 çiftçinin bu eğitimler ile tarım üreticilerinin yönetimin kapsamında bulunan finansal kavramlar ve finansal ürünler hakkında bilgi sahibi olmaları ve finansal alternatifler ve finansal riskler arasında tercih yapabilecek farkındalığa sahip olması amaçlanmıştır (Tarım Kredi Kooperatifleri, 2020a).

8. SONUÇ

Hangi sektörde olursa olsun girişimcilerin girişimcilik süreci boyunca üstesinden gelmek zorunda kaldıkları sorunlarla karşılaşmaları olası bir durumdur. Söz konusu bu sorunlarda genel anlamda benzerlikler olsa da, tarımsal girişimcilik alanında söz konusu sorunlardan bazıları farklılık göstermektedir. Bu durum; tarımsal girişimciliğin genellikle coğrafi olarak kentlere uzak mesafelerde bulunan kırsal bölgelerde gerçekleştiriliyor olmasından dolayı, nispeten izole ve kapalı sistem bir yapıya sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Tarımsal girişimcilerin; girişimcilik sürecinde karşılaştıkları finansal, pazarlama, yönetim ve insan kaynaklarına ilişkin problemleri, sahip oldukları bilgi, tecrübe ve maddi olanaklar ölçüsünde kendi başlarına aşabilecekleri gibi; bir kısmını kendi öz kaynakları ile bir kısmını ise dış kaynaklardan yararlanmak suretiyle aşabilmektedirler. Bazı tarımsal girişimciler ise; gördükleri fırsatı değerlendirme noktasında gerek bilgi gerek tecrübe yetersizliği, gerekse maddi imkânsızlıklardan dolayı hayata geçirememektedirler. Bu noktada tarımsal girişimcilerin girişimcilik faaliyetlerini gerçekleştirmelerinde bireysel olarak aşamadıkları problemlerin aşılmasında tarımsal kooperatiflerin herhangi bir etkisi olup olmayacağı sorusu akala gelmektedir. Tarım ve ilişkili sektörlerde faaliyet gösteren bireylerin finans, pazarlama, satın alma gibi konulara ilişkin olarak tek başlarına çıkamayacakları problemleri "birlikten kuvvet doğar" anlayışı ile aşmaya çalışmaları tarımsal kooperatiflerin çıkış noktasını oluşturmaktadır. Tarımsal kooperatiflerin kuruluş nedenleri, amaç ve faydaları ve faaliyetleri dikkate alındığında tarımsal kooperatiflerin tarımsal girişimcilerin karşılaştıkları sorunları aşmalarında önemli bir etken olduğu söylenebilir. Özetle, tarımsal kooperatiflerin, tarımsal girişimciliğin gelişmesine olumlu yönde etkisi vardır.

KAYNAKÇA

1163 SAYILI KOOPERATİF KANUNU. Erişim Adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1163.pdf>.

ABDOLMALEKİ, J., AFRASHTE Y. M., PYRMOHAMADİ, M., SABOKRO, M. & MOHAMMADİ, N., (2008). Examining The Relationship Between Organizational Entrepreneurship And Entrepreneurship Skills (Case Study: Iran Khodro Shrmt Middle Management). *Entrepreneurship*, 1(7), 103-129.

AYANOĞLU, G. G. (2012). Kooperatiflerde Toplumsal Sorumluluk İlkesi ve Yenilenebilir Enerji Kooperatifleri. *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2, 1-16.

- BIJMAN, J. (2016). *Agricultural Cooperatives in the Netherlands: Key success factors. International Summit of Cooperatives*. Erişim Adresi: <https://pdfs.semanticscholar.org/aff1/fdba39cf73311ae158a6a490e7d34d48389d.pdf>.
- BOGETOFT, P. & OLESEN, H. B. (2004). *Afregning I Andelsselskaber: Teoretiske Modeller Og Praktiske Eksempler Fra Slagteribranchen*. Copenhagen: DSR Forlag.
- BOZKURT, Ç. Ö. (2011). *Dünyada ve Türkiye’de Girişimcilik Eğitimi: Başarılı Girişimciler ve Öğretim Üyelerinden Öneriler*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- CENKİŞ, S. (2008). Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri İle Bu Kuruluşlardaki Sermaye Yapısı. *Lebib Yalkın Mevzuat Dergisi*, (Ağustos), 1-5.
- CHLOUPKOVA, J. (2002). *European Cooperative Movement – Background and Common Denominators*. Erişim Adresi: https://www.academia.edu/31109223/European_Cooperative_Movement_Background_and_Common_Denominators.
- ÇİFTÇİ VE KOOPERATİFÇİLİK TANITMA, EĞİTİM VE ÖDÜLLENDİRME FONU YÖNETMELİĞİ. Erişim Adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/yonetmelik/7.5.4981.doc>.
- DEMİRTAŞ, E. I. ve SARI, M. (2016). Arazi Toplulaştırması. *Derim*, 20(1), 48-58.
- DOLLINGER, M. J. (2003). *Entrepreneurship - Strategies and Resources*. New Jersey: Pearson International Edition.
- DUGUID, F., DURUTAŞ, G. & WODZICKI, M. (2015). *Türkiye’de Kadın Kooperatiflerinin Mevcut Durumu*. Erişim: https://ailevecalisma.gov.tr/KSGM/PDF/Turkiyede_Kooperatifcilik_Kadin.pdf.
- FERRIS, S. (2012). *Agricultural Entrepreneurship*. Erişim Adresi: <http://www.fao.org/uploads/media/5-EntrepreneurshipInternLores.pdf>.
- FRITZ, M. & SCHIEFER, G. (2008). Food Chain Management For Sustainable Food System Development: A European Research Agenda. *Agribusiness: An International Journal*, 24 (4), 440-452.
- FULLER-LOVE, N., HENLYE, A., MIDMORE, P. & THOMAS, D. (2012). Entrepreneurship And Rural Economic Development: A Scenario Analysis Approach. *International Journal of Entrepreneurial Behaviour & Research*, 12(5), 289-306.
- FULTON, M. (2001). *Leadership in Democratic and Participatory Organizations; Presidential Address to the Canadian Agricultural Economics Society*, CAES-AAEA Annual Meeting, Chicago. Erişim Adresi: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.197.3654&rep=rep1&type=pdf>.
- GERAY, C. (1992). Kooperatifçiliğin Dünya’da ve Türkiye’deki Nicel Gelişimi. *SBF Dergisi, Prof. Dr. Gündüz Ökçün’e Armağan*, 47(1-2), 427-441.
- HACIOĞLU, N. (2008). *Turizm Pazarlaması*. 6. Baskı. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- HAZAR, N. (1990). *Kooperatifçilik Tarihi*. Ankara: Türk Kooperatifçilik Eğitim Vakfı Yayınları.
- INTERNATIONAL CO-OPERATIVE ALLIANCE [ICA] (2019). *The 2019 World Cooperative Monitor: Exploring The Cooperative Economy*. Erişim Adresi: <https://monitor.coop/sites/default/files/publication-files/wcm2019-final-1671449250.pdf>.
- INTERNATIONAL CO-OPERATIVE ALLIANCE – ICA. (t.y.). *Cooperative Identity, Values & Principles*. Erişim Adresi: <https://www.ica.coop/en/cooperatives/cooperative-identity#cooperative-values>.
- İRMİŞ, A., ÇOBAN, C. H. & BAŞOL, S. (2016). Kırsal Girişimcilik: Tarihten Günümüze Yatağan Örneği.(s 170-180). *Uluslararası Avrasya Ekonomileri Konferansı*, 29-31 Ağustos, Kaposvár, Macaristan.

- ÖĞÜT, A., AKGEMCİ T. & DEMİRSEL, M. T. (2004). Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi Bağlamında Örgütlerde İşgören Motivasyonu Süreci. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 277-290
- ÖZDOĞRU, H. (2010). Kooperatiflerde Pazarlama. *Ziraat Mühendisliği*, 354, 58-64.
- PAKDEMİRLİ, B. (2019). Tarımsal Kooperatiflerin Dünya ve Türkiye’de Mevcut Durumunun Karşılaştırılması. *Anadolu Journal of AARI*, 29(2), 177-187
- RACHMAN D., MESCON, M., BOVEE, C. L. & THILL, J. V. (1993). *Business Today*. New York: McGraw-Hill Inc.
- SAUER, J., GORTON, M. & J. WHITE. (2012). Marketing, Cooperatives And Price Heterogeneity: Evidence From The CIS Dairy Sector. *Agricultural Economics*, 43(2), 165-177.
- SAYILI, M. & ADIGÜZEL, F. (2013). Tokat İli Merkez İlçede Tarım Kredi Kooperatiflerine Ortak Tarım İşletmelerinin Ekonomik Analizi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 19(1), 103-117
- SOYŞEKERCİ, S. (2013). *Uygulamalar ve Örnekleriyle Girişimcilik*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- ŞEN, M. ve ÇOBAN, Ş. (2008). Tarımsal Kooperatifçilik. https://samsun.tarimorman.gov.tr/Belgeler/Yayinlar/Kitaplarimiz/tarimsal_kooperatifcilik.pdf, (Erişim Tarihi: 05.02.2020).
- T.C. GÜMRÜK VE TİCARET BAKANLIĞI - KOOPERATİFÇİLİK GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (2017). Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planı 2012-2016. Erişim Adresi: [https://www.gtb.gov.tr/data/51c7eb1d487c8e0a98f15f9b/t%C3%BCrkiye%20kooperatif%C3%A7ilik%20stratejisi%20ve%20eylem%20plan%C4%B1%20\(2012-2016\).pdf](https://www.gtb.gov.tr/data/51c7eb1d487c8e0a98f15f9b/t%C3%BCrkiye%20kooperatif%C3%A7ilik%20stratejisi%20ve%20eylem%20plan%C4%B1%20(2012-2016).pdf).
- T.C. GÜMRÜK VE TİCARET BAKANLIĞI (2017). Türkiye Kooperatifçilik Raporu. 2016 Erişim Adresi: <http://koop.gtb.gov.tr/data/592ea2dd1a79f514ac499aae/TKR-2016-2017%200804-BASIM.pdf>.
- T.C. GÜMRÜK VE TİCARET BAKANLIĞI (2019). Kooperatifçilik İlkeleri. Erişim Adresi: <https://ticaret.gov.tr/kooperatifcilik/kooperatifler-hakinda-bilgiler/kooperatifcilik-ilkeleri>.
- T.C. TARIM VE ORMAN BAKANLIĞI TARIM REFORMU GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (2020). *Tarımsal Örgütlenme Tablosu*. Erişim Adresi: <https://www.tarimorman.gov.tr/TRGM/Link/33/Tarimsal-Orgutlenme-Tablosu>.
- TARIM KREDİ KOOPERATİFLERİ (2020a). 2019 Yılı Faaliyet Raporu. Erişim Adresi: <https://www.tarimkredi.org.tr/media/oqwdl0ql/2019-yili-faaliyet-raporu.pdf>.
- TARIM KREDİ KOOPERATİFLERİ (2020b). *Krediler*. <https://www.tarimkredi.org.tr/faaliyetler/krediler/>, (Erişim Tarihi: 10.06.2020).
- TRAN, N., BAILEY, C., WILSON, N. & PHILLIPS, M. (2013). Governance of Global Value Chains in Response to Food Safety and Certification Standards: The Case of Shrimp From Vietnam. *World Development*, 45, 325-336
- TRIPATHI, R. & AGARWAL, S. (2015). Rural Development Through Agripreneurship: A Study of Farmers in Uttar Pradesh. *Global Journal of Advanced Research*, 2(2), 534-542.
- TRT HABER. (2019). *Tersine Göçü Tercih Edenler Artıyor*. <https://www.trthaber.com/haber/yasam/tersine-gocu-tercih-edenler-artiyor-434543.html>. (Erişim Tarihi: 04.06.2020).
- VERHOFSTADT, E. & MAERTENS, M. (2014). Smallholder Cooperatives and Agricultural Performance in Rwanda: Do Organizational Differences Matter? *Agricultural Economics*, 45(1), 39-52.
- VERMA, R. K., SAHOO, A. K & RAKSHIT, S. (2018). Opportunities in Agri-Preneurship in India: Need, Challenges and Future Prospects. *Rashtriya Krishi*, 13(1), 69-72.
- VIENNEY, C. (1980). *Socio-Economie Des Organisations Cooperatives (Socio-Economy of Co-Operatives' Organisations)*. Paris: Formation Et Transformations Des Institutions Du Secteur Cooperatif Francais.